

Сергій Стельникович

(м. Житомир)

**МАСОВА СМЕРТНІСТЬ В'ЯЗНІВ
ТАБОРІВ ДЛЯ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ
ЯК СКЛАДОВА НАЦИСТСЬКОЇ РАСОВОЇ ПОЛІТИКИ
(НА ПРИКЛАДІ ГЕНЕРАЛЬНОГО ОКРУГУ «ЖИТОМИР»)**

Упродовж усього періоду Другої світової війни нацисти проводили масові ліквідації червоноармійців у таборах для військовополонених, що було складовою окупаційної расової політики. На території генерального округу «Житомир», як і в межах окупованої України загалом, табори були кількох типів: шталаги (для рядового і сержантського складу), офлаги (для офіцерського складу) та дулаги (пересильні табори) [9, с.345, 347]. У межах Житомирського генерального округу великі табори для радянських військовополонених розміщувалися у Бердичеві (дулаг 339, шталаг 339, шталаг 358 N), Вінниці (офлаг 83, шталаг 329), Гайсині (шталаг 329/Z, шталаг 348), Житомирі (шталаг 358), Новоград-Волинському (шталаг 301/Z або ж дулаг 172) та деяких інших населених пунктах регіону [5, арк.17–38зв.].

Особливістю таборів для військовополонених була їхня переповненість. Про це свідчать не лише факти, що чисельність таборів в окремих випадках наближалася до чисельності жителів населених пунктів, де вони розміщувалися [8, с.87; 9, с.378], а й те, що інколи її перевищувала. Наприклад, при чисельності населення Житомира у 42 тис. осіб (станом на початок 1943 р.) кількість полонених червоноармійців шталагу 358, відповідно до радянських джерел, у певний період сягала до понад 100 тис. осіб (вказана цифра потребує джерельного уточнення) [3, арк.38], що більше тодішньої чисельності населення Житомира майже у 2,5 раза.

Серед перших жертв-військовополонених були представники єврейської національності. Спеціальні сили СС перевіряли табори на предмет виявлення євреїв-червоноармійців, які одразу ліквідовувалися. Іншою групою військовополонених, які першочергово знищувалися, були політруки.

Головною причиною масової смертності бранців було виснаження голодом. Унаслідок постійного недоїдання та голоду в'язні гинули сотнями щодня [3, арк.38]. Іноді нацистська «політика голоду» призводила до канібалізму, випадки якого, зокрема, зимою 1942 р. спостерігалися у житомирському таборі шталаг 358 [1, арк.89].

Важливими факторами, які призводили до масової смертності військовополонених, стали поширення інфекційних, інших захворювань та вкрай жахливі умови утримання. Інфекційні захворювання, особливо висипний тиф, що були постійним супутником табірної життя, набули епідемічного характеру. У таборах для військовополонених у Вінниці [6, арк.6] та Житомирі [1, арк.7] висипний тиф масово поширився уже з другої половини 1941 р. Нерідко військовополонені через брак приміщень перебували на вулиці, незважаючи на пору року та погодні умови. У неймовірних масштабах поширилися воші [2, арк.6].

Способом фізичного виснаження в'язнів, що часто призводило до смерті, стало використання їх на роботах, у тому числі на найбільш тяжких при ремонті й будівництві доріг, зокрема й при реалізації проектів DG IV (траса у районі Вінниці із заходу на схід) та DG V (відрізок траси між Житомиром і Вінницею), на деяких заводах, у кар'єрах тощо. Радянські військовополонені також використовувалися при будівництві ставки Гітлера «Вервольф» поблизу Вінниці. Із різних таборів генерального округу «Житомир» та з-поза його меж тут були задіяні близько 10 тис. полонених. Відомо, що з них майже 2 тис. осіб були страчені або ж померли від голоду, виснаження, хвороб. Хоча доля решти і невідома [7, с.202], але вони, вочевидь, були знищені по завершенню робіт.

У деяких таборах смерть частини в'язнів наступала через медичні експерименти окупантів. Сумнозвісним є «дослідження», проведене влітку

1941 р. у Житомирі керівником інституту судової медицини Берлінської військово-медичної академії, старшим лікарем 6-ї армії Вермахту доктором Г. Паннінгом. Перед ним стояло завдання вивчити використання захопленої радянської протипіхотної вибухівки (за іншими даними – куль зі зміщеним центром), забороненої міжнародними нормами. Об'єктом «дослідження» стали 11 переданих зондеркомандою 4а «небажаних» військовополонених (євреїв) [8, с.89; 10, с.361]. Зафіксовані випадки, коли німецькі лікарі для набуття досвіду проводили медичні маніпуляції над військовополоненими, які після цього, зазвичай, помирали. У Новоград-Волинському таборі молоді німецькі лікарі робили операції з ампутації кінцівок. Хірургічне втручання, як правило, завершувалося загальним зараженням крові та смертю «пацієнтів» [4, арк.3].

Таким чином, масова смертність в'язнів таборів для радянських військовополонених на окупованій території України в роки Другої світової війни стала складовою нацистської расової політики. Відповідна злочинна політика яскраво проявилася і на території окупаційного адміністративно-територіального утворення генеральний округу «Житомир». Тут нацистами загалом було знищено понад 125 тис. радянських військовополонених.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області (далі – Держархів Житомирської обл.). – Ф. П-1376. – Оп. 1. – Спр. 194. – 141 арк.
2. Держархів Житомирської обл. – Ф. П-2668. – Оп. 4. – Спр. 82. – 17 арк.
3. Держархів Житомирської обл. – Ф. Р-2636. – Оп. 1. – Спр. 11. – 348 арк.
4. Держархів Житомирської обл. – Ф. Р-2636. – Оп. 1. – Спр. 65. – 185 арк.
5. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 4620. – Оп. 3. – спр. 350в. – 40 арк.
6. ЦДАВО України. – Ф. 4620. – Оп. 5. – Спр. 20. – 7 арк.
7. Вінниця: історичний нарис / [гол. ред. А. М. Подолинний]. – Вінниця, 2007. – 304 с.
8. Лауер В. Творення нацистської імперії та Голокост в Україні / В. Лауер; [пер. з англ.: С. Коломійця, Є. Ровного]. – К., 2010. – 368 с.
9. Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. : історичні нариси. Кн. 2 / [редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Ю. А. Левенець та ін.]. – К., 2011. – 943 с.

10. Штрайт К. «Они нам не товарищи...»: Вермахт и советские военнопленные в 1941–1945 гг. / К. Штрайт; [пер. с нем. И. Дьякова; предисл. и ред. И. Настенко]. – М., 2009. – С. 361. – (Весь мир).